

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בהר, תשס"ה
מספר 601

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משמעותה של מצוות השמיטה במשנת הרב קוק

הרב א"י הכהן קוק חיבר ופרסם ספר הלכתי מובהק בנושא השמיטה, הלא הוא הספר "שבת הארץ"¹. ברם, הוא לא הסתפק בעניינים ההלכתיים בלבד, אלא גם התייחס למישור ההגותי, ובהקדמה לספר הוא מסביר את דעתו בדבר משמעותה וטיבה של מצוות השמיטה.² הסבריו תואמים את השקפת העולם הכללית שלו, כפי שהיא באה לידי ביטוי ביתר כתביו. נשתדל להציג כאן את שיטתו בנידון.³

לאדם מישראל כפרט, ולכנסת ישראל ככלל, יש שאיפה טבעית לחיות חיים רוחניים. הרב קוק אימץ כאן את שיטתו הידועה של ר' יהודה הלוי, לפיה קיים הבדל מהותי בין כנסת ישראל לבין שאר האנושות:⁴ "סגולתה של כנסת ישראל היא, שהיא מסתכלת על ההווה כולה באספקלריא המאירה של קודש". היהודי כפרט, ועם ישראל ככלל, שואפים יותר מאשר יתר בני האדם לחיים על-פי הרוח, ודרישה זו התגשמה במצוות ה': "החיים שווים הם את ערכם רק באותה מידה שהם אלוקיים". חיים על-פי הרוח הם למעשה חיים על-פי מצוות התורה שניתנה לעם ישראל - בגלל סגולתו הייחודית - מאת ה' בהר סיני, וזיקת היחיד אל המקור האלוהי נובעת מהקשר הלאומי שבין עם ישראל לאלוקיו.

ברם, קיים קונפליקט מתמיד בין הרצון הטבעי של עם ישראל לאמץ חיי רוח וקודש לבין התנאים השוררים בעולם ובקרב החברה האנושית: מאז חטאו של אדם הראשון, ובעיקר בעקבות העונש שהוטל עליו "בזיעת אפיך תאכל לחם" (בר' ג: יט), נגזר על האדם לרדוף אחרי פרנסתו ולדאוג יותר לחיים חומריים מאשר לחיים רוחניים:

אין חיי החול יכולים להוציא (את סגולת האומה) מן הכוח אל הפועל. חיים אלה במהומתם המעשית התכופה מסתירים הם את ההוד הרוחני של הנשמה הא-לוהית, ומעכבים את הזרחת אורה הבהיר והישר לתוך המציאות החילונית השולטת.

נשמת כנסת ישראל - וכן נשמת כל יחיד בישראל - שואפת לחיים שלווים של דאגה בלעדית לערכים רוחניים, אלא שהמציאות האכזרית מכריחה אותה לעסוק בעל כורחה בצרכים גופניים וכלכליים. חיים גופניים אלה מעיבים גם על האמונה הצרופה. וכך כותב הרב אפרתי, בהשראת הרב קוק: "האהבה והדבקות הא-לוהית, הינם תכונות יסוד של האדם הישראלי, אלא שהינם טמונות בחובו, ואינם מתגלות בגלל העיכובים הרבים של חיי החולין".⁵

כיצד אפוא ניתן לפתור את הניגוד הזה שבין השאיפה לרוחניות לבין כורח המציאות? ישנן כמה דרכים לכך:

- * ויתור כללי על אחד ממרכיבי הקונפליקט. פתרון זה אינו קביל, שכן ויתור על חיים רוחניים נוגד את רצון ה' ואת טבע הנפש הישראלית, ומצד שני, ויתור על החיים החומריים אינו מציאותי.
- * קידוש החיים החומריים עד שיעלם הניגוד ביניהם לבין החיים הרוחניים.⁶ דבר זה אינו קל לביצוע, ולפעמים אף מאכזב.

¹ אברהם יצחק הכהן קוק, **שבת הארץ**, הלכות שביעית, ירושלים תשל"ב. כל הציטוטים - אלא אם כן יצוין אחרת - הם מההקדמה לספר זה.

² הסברים רבים ניתנו על ידי פרשנים והוגים במהלך הדורות למצוות השמיטה, ראה הצגתם השיטתית בספר **טעמי מצות שביעית**, בעריכת בנימין אפרתי, ירושלים תש"ם.

³ עוזי קלכהיים הקדיש ספר שלם להצגת הרעיונות המופיעים בהקדמה זו: **שירת אומה לארצה**, ירושלים תש"ס.

⁴ יהודה הלוי, **ספר הכוזרי**, מאמר א, סעיפים ל ט צה.

⁵ ראה הערה 2 לעיל, עמ' 56.

⁶ למשל שיטת "תורה עם דרך ארץ" של הרש"ר הירש, בהתאם להמלצה של רבי ישמעאל: "הנהג בהן מנהג דרך ארץ" (בבלי ברכות לה ע"ב). ראה על זה יונה עמנואל (עורך), **הרב שמשון-רפאל הירש, משנתו ושיטתו**, ירושלים תשכ"ב, ובעיקר את מאמרו של הרב יעקב יחיאל ויינברג, "תורת החיים", עמ' 187 - 190.

* הרב קוק מציע פתרון שלישי: לא ויתור על החיים החומריים ולא קידוש החומר, אלא הפסקה זמנית - "נתינת-רווח, הפסקה והתנערות ממהומת החיים הרגילה".

פסק-זמן כזה אמור לפעול הן עבור היחיד הן עבור כנסת ישראל כולה. מאחר שמדובר בשני מישורים שונים במהותם, יהיו שני סוגים של פסק-זמן. לגבי היחיד, מצוות השבת באה לספק את הצורך בהפסקה זמנית בפעילות הכלכלית, לאפשר לכל אחד להתנתק ליממה אחת מהחיים החומריים ולהתעדן בנכסים רוחניים. הפסקה של יום אחד אינה גורמת נזק משמעותי לחיים הכלכליים, ומצד שני, שמירת השבת מעניקה לנפש הישראלית את המזון הרוחני שהיא זקוקה לו, אנרגיה רוחנית לכל השבוע.

מה שמעניקה השבת ליחיד, מעניקה מצוות השמיטה לציבור כולו. גם כאן מדובר בהפסקה זמנית של החיים הכלכליים, ומאותן סיבות, אלא שהפסקה זו היא ארוכה יותר - שנה שלמה ולא יום אחד בלבד - ועם זה תחולתה מצומצמת יותר: לעומת ל"ט המלאכות האסורות בשבת, שנת השמיטה מטילה עלינו רק איסור עבודת האדמה וביטול החובות. ומדוע מצוות השמיטה "ציבורית" יותר מאשר מצוות השבת? לפי הרב קוק, הזיקה הבולטת שבין מצוות השמיטה לבין ארץ ישראל - זיקה שאינה קיימת בין השבת לבין הארץ - היא מקור הקשר שבין מצוות שמיטה לבין כנסת ישראל: הרי ארץ ישראל שייכת לעם ישראל, או, יותר נכון, ארץ ישראל היא המקום הגאוגרפי שרק בו יכולה להתפתח כנסת ישראל על הצד הטוב ביותר.⁷ לכן איסור זמני וכללי לעבוד את אדמתה הוא מעניין הציבור כולו בתור שכזה: "נשמת האומה והארץ יחדו פועלות את יסוד הוויתן, תובעות את תפקידן, להוציא אל הפועל את עריגת קדושתן בשנת שבתון".

נוסף על ההפסקה הזמנית בפעילות הכלכלית, המאפשרת לאדם מישראל לעסוק בעניינים רוחניים, שנת השמיטה פועלת לטובה בכמה מישורים:

* היא משכינה שקט חברתי: "שנת שקט ושלוה, באין נוגש ורודה". בשנת השמיטה כל החובות מתבטלים, ולכן אין אדם יכול לתבוע פירעון חוב מחברו ולהציק לו בשל חובו.

* היא גורמת לביטול המעמדות המבוססים על בעלות על הקרקע - "אין רכוש פרטי מסוים ולא זכות קפדנית". היבולים הצומחים בשנה זו הם הפקר, לכן אין לבעל הקרקע זכויות יתרות ברכושו על פני אנשים אחרים.

* אין בשנה זו רדיפת בצע - "אין חילול קדש של קפדנות רכוש פרטי בכל תוצאות יכולה של שנה זו, וחמדת העושר, המתגרה על ידי המסחר, משתכחת", שכן יש איסור לסחור בפירות שביעית.

במשך תקופה ארוכה, בזמן בית ראשון, לא עמדו עם ישראל ומנהיגיו בדרישות התורה והמוסר. עצמאות מדינית כרוכה בסכנה מוסרית שאינה קיימת בזמן שעם ישראל כפוף לעם אחר, או אף מפוזר בין העמים; החובה לדאוג לאינטרסים לאומיים גוררת אחריה לעתים קרובות נהגים שאינם עולים בקנה אחד עם התורה והמוסר, ועם ישראל ומנהיגיו נכשלו בניסיון זה; קורות עם ישראל הראו כי בזמן שהוא זכה לעצמאות מדינית ולמלכות, הייתה הרמה המוסרית של מנהיגיו וכן של העם כולו בכי רע. כתוצאה מכך אבדה עצמאותם, עם ישראל יצא לגלות, ומאז השתפר בצורה ניכרת מצבה המוסרית של כנסת ישראל.⁸

הרב קוק רואה אפוא את הגלות כגורם מחנך, לא כעונש גרידא. מה שהשמיטה לא הצליחה לפעול על מנהיגי ישראל ועל עם ישראל - הרי הם לא קיימו את מצוות השמיטה⁹ - הושג על-ידי ישיבתם בגלות. הפסקה זמנית של הפעילות המדינית אפשרה לעם ישראל לחזור לרמתו המוסרית המקורית, להתקרב שוב אל התורה ומצוותיה. אלא שמדובר במצב חולף, למרות שנמשך כמעט אלפיים שנה, שכן המצב התקין הוא שעם ישראל יקיים את תורתו בארץ ישראל כעם עצמאי וחזק. בזמנו של הרב קוק התחיל כבר עם ישראל לחזור לארצו ולהתקדם לקראת מצב אידאלי זה, כאשר "אין השכינה הכללית שורה אלא בעם מלא גבורה, עושר וקוממיות".

כך הרב קוק מבין ומציג את טעמיה של מצוות השמיטה. אלא שישנה בעיה חמורה שחייבים להתייחס אליה: לכאורה, ההסברים הנ"ל מתאימים לחברה שעיקר כלכלתה - אם לא כולה - מבוססת על חקלאות. היום הפעילות החקלאית היא שולית ביותר, עיקר החיים הכלכליים הם בתחומים אחרים, וכל דיני השמיטה נראים יותר בגדר של "דרוש וקבל שכר" מאשר מצוות אקטואליות ממש.

הרב שלמה אבינר התייחס לשאלה זו בספרו "טל חרמון".¹⁰ הוא שואל בעניין הטעמים שנאמרו לעיל בשם הרב קוק: "מדוע לא להשוות את הפער הסוציאלי בכל התחומים הכלכליים?" בתשובתו הוא מסביר כי אין המבנה הכלכלי המודרני מחויב המציאות, וכי במצב האוטופי המאפיין את ימות המשיח עם ישראל יחזור למבנה הכלכלי המקורי שהיה בתקופה המקראית, מבנה שרוב דיני התורה מותאמים אליו. וכך הוא כותב:

אנו עם חקלאי והקרקע מהווה את בסיס החיים. עיסוקינו בתעשייה ומסחר הוא כורח מציאות מסוימת, אבל ביסודנו אנו חקלאים. כל חגי ישראל קשורים לחקלאות: 'חג האסיף', 'חג הקציר', 'חג האביב'... אנו עם חקלאי, כך הוא המצב האידיאלי. ההתרחקות מן החיים הקרובים לטבע מזיקה לאדם.

הרב אבינר מציין שמקור דבריו הוא מה שכתב הרב קוק בנושא הביכורים.¹¹ הרב קוק מסביר שם שבקרב עם ישראל - בניגוד למה שמתרחש ביתר העמים - דווקא המעמד החקלאי הוא המעמד המועדף. מעמד החקלאים בכלל חברה ובכלל

⁷ רעיון זה פותח בעיקר על ידי ר' יהודה הלוי: ראה **ספר הכוזרי**, מאמר ב, סעיפים י-כד.

⁸ כפי שנאמר (ויק' כו: מא): "אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם".

⁹ כפי שנאמר (ויק' כו: לד): "אז תרצה הארץ את שבת'תיה" וראה על זה בבלי שבת לג.

¹⁰ שלמה חיים הכהן אבינר, **טל חרמון**, ירושלים תשמ"ה, פרשת בהר, עמ' 213.

¹¹ אברהם יצחק הכהן קוק, **מאמרי הראיה**, ירושלים התשד"ם, עמ' 182 - 183.

תקופה היה נחות, הן מבחינה חברתית והן מבחינה מוסרית. לפי הרב קוק, מצב זה נובע מהעובדה שהחקלאים, בהשוואה לבני מעמדות אחרים, חיים בינם לבין עצמם, אינם מקיימים יחסים חברתיים קבועים עם יתר האוכלוסייה, ולכן התפתחות חוקי הנימוס והצדק החברתי לוקה אצלם בחסר. עם ישראל, לעומת זאת, אינו זקוק להשפעות חיצוניות כדי להתפתח מבחינה רוחנית, בגלל סגולתו הייחודית.¹²

הרב קוק מעניק למצוות השמיטה, נוסף על תפקידה בזמן הזה, גם היבט אסכטולוגי מובהק.¹³ בימות המשיח תיפסק כליל הקללה הישנה "וקוץ ודרדר תצמיח לך... בזעת אפיך תאכל לחם" (בר' ג:יח-יט). בהסתמך על מקורות תלמודיים שונים,¹⁴ הוא מתאר את העתיד האוטופי כתקופה שבה עבודת האדמה תהיה קלה ופורייה, בניגוד למצב כיום. ואכן הוא רואה בשנת השמיטה כעין פרפיגורציה של ימים אלה, דהיינו שהנסיבות שישררו בימות המשיח תהיינה דומות לאלה השוררות בשמיטה, שבה אין האדם עובד את האדמה, ובכל זאת אין הוא חסר דבר, מפני שהיא כבר נתנה את פרותיה בשפע, על-פי הבטחת ה' "וצויתי את ברכתי" (ויק' כה:כא).

גם במצב עתידי זה של ברכת ה' שמור לאדם תפקיד בהתקדמות לקראת האידאל שתואר על-ידי הרב קוק: הרי ההתפתחות המדעית והטכנולוגית מאפשרת לשפר את תנאי עבודת האדמה, והקללה העתיקה שנאמרה על ידי הקב"ה בעקבות חטאו של אדם הראשון נחלשת באופן הדרגתי. וכך כותב הרב קוק:

בין כך וכך חובת האדם בצורתו המדעית לרומם את עבודת האדמה משפלותה, וזה עושה אור ה' במדע האנושי, ועתידין כל בעלי אומניות שיעמדו על הקרקע, הקרקע תצא מקללתה בחלקה היותר גדול, מפני שהחכמה תגאלנה.

אלא שכאמור מדובר כאן בגאולה על-ידי האדם, ואילו הגאולה האמתית היא מעשה ה'.

ד"ר אלכסנדר קליין

המחלקה למתמטיקה ומכללת אשקלון

¹² דעה זו נראית מפתיעה במבט ראשון: איך להעלות על הדעת שעם ישראל יחזור למצב תרבותי וכלכלי פרימיטיבי כמו זה שהיה שורר בזמן המקרא? ברם, הוגים רבים - בני ברית ושאינם בני ברית - תמכו באותו רעיון. נסתפק כאן לציין את שיטתו של דון יצחק אברבנאל, המתנגד לכל מאמץ ציביליזאטורי (ראה פירושו על בר' י:ח וכן נחמה ליבוביץ, **עיונים בספר בראשית**, ירושלים 1973, עמ' 66 - 67), את תורתו של א. ד. גורדון, הדורש מן האדם "לחיות עם הטבע ולא על חשבוננו או לצדו" (ראה אליעזר שביד, **היחיד, עולמו של א. ד. גורדון**, תל-אביב 1970, עמ' 175 - 178), וכן תורתו של ז'אן-ז'אק רוסו, הטוען כי ההתפתחות המדעית והטכנולוגית גרמה להשחתת המידות (ראה בעיקר את מסתו, *Discours sur les Sciences et les Arts*, Paris 2004).

¹³ **אורות הקודש**, כרך ב', ירושלים תשכ"ד, עמ' תשכ"ד.
¹⁴ למשל (בבלי שבת ל ע"ב): "ייתב רבן גמליאל וקא דריש: עתידה ארץ ישראל שתוציא גלוסקאות וכלי מילת".